

Н.М. Петріца
(Ужгород)

ПОСЕСИВНИЙ КОМПОНЕНТ У СКЛАДІ ЧЕСЬКИХ АНТРОПОНІМНИХ ФОРМУЛ ДОПРІЗВИЗВИЩЕВОГО ПЕРІОДУ.

Посесивні іменування — один із найдавніших способів ідентифікації людності. Вони присутні більшою чи меншою мірою в антропонімії всіх слов'янських мов. Не є винятком у цьому сенсі і чехи. Уже найдавніші чеські писемні пам'ятки фіксують багатолексемні власні особові назви, що містили присвійні назви. Стрижневим компонентом дволексемних антропонімів було особове ім'я, що перебувало, як правило, у препозиції до додаткової уточнюючої назви. Однією з таких уточнюючих назв (поряд з відтопонімним означенням та прізвиськом) була і посесивна.

У пам'ятках XIII-XVII ст. посесивний компонент у складі дволексемних формул складав незначний відсоток і засвідчив малопродуктивність формули особове ім'я + присвійний компонент на старочеському мовному ґрунті. Я. Свобода стверджує, що чехи досить рано відмовились від цього типу допрізвисьцевих назв¹. Це пояснюється впливом екстралінгвальних факторів, серед яких найвагомішим є раннє закріплення у чехів права приватної власності. У таких умовах ідентифікація особи була ефективнішою саме за індивідуальною ознакою, ніж за родовою.

Досліджуваний матеріал засвідчив, що розвиток чеської АФ *особове ім'я + посесивний компонент* відбувався в тому ж напрямку, що й у всіх слов'янських мовах: у переході від аналітичних до синтетичних патронімів. Перші посесивні назви в старочеських джерелах зафіксовані у вигляді описових патронімів, їм належали домінуючі позиції протягом двох століть. Якщо в XI ст. це була єдина форма вираження присвійності, то вже з XII ст. у чеських пам'ятках з'являються синтетично виражені патроніми, котрі в XIV ст. становлять чи не половину всіх антропонімних формул *особове ім'я + посесивний компонент* (див. табл. 1.). Така динаміка є яскравим свідченням

того, що синтаксично вільні сполучення слів поступово трансформуються у стійкі сполучення.

Таблиця 1.

Динаміка поширення варіантів посесивного компонента (у відсотках)

	XI ст.	XII ст.	XIII ст.	XIV ст.
аналітично виражений посесив	100	86,7	57,6	58
синтетично виражений посесив	-	13,3	42,4	42

Думку про те, що аналітичні посесиви хронологічно передують синтетичним посесивним іменуванням, уже висловлювали дослідники антропонімії інших слов'янських мов (З. Ковалик-Калета, С.М. Пахомова). При цьому вчені схиляються до думки, що перехід до синтетичних форм вираження присвійності супроводжувався морфологічними змінами патроніма, «який унаслідок субстантивації перетворився із антрополексеми, що була відповіддю на запитання *чий син?*, у назву, що відповідала на запитання *хто?*»².

Присвійні назви у простих антропонімоформулах могли мати аналітичне та синтетичне вираження, при цьому перший тип займав домінуючі позиції.

1. Описова посесивна назва у дволексемних іменуваннях реалізована у вигляді:

а) ад'єктивного патроніма: *Šimon, Mikulašů syn* (1512 Ач-19, 148), *Johanka, dcera Petržilková* (1533 Ач-26, 70), *Jiřík, Martinů syn* (1512 Ач-19, 159), *Jiříkem, synem Nejedlého* (1541 Ач-26, 99), *Jiřika, Vaňkového syna* (1512 Ач-19, 110), *Jan, Maštalkuov syn* (1512 Ач-19, 129), *Jana Votepková syna* (1512 Ач-19, 142), *Jan Šoldikový syn* (1512 Ач-19, 119), *Žakovu synu Janu* (1512 Ач-19, 127), *Pešikuov syn, pán Václav* (1512 Ач-19, 80), *Havel, Svachuov syn* (1512 Ач-19, 78), *Křtienovi, Havlou syna* (1512 Ач-19, 173), *Petr Vojkuov syn* (1506 BL, 85), *Jan*

Kolduov syn (1527 Ač-26, 19), *Václava Váchkova syna* (1512 Ač-19, 94). Часто посесивне іменування ускладнювалося додатковими компонентами, що однозначніше визначали батька іменованої особи: *Dorota, dcera Jana Třebičského* (1533 Ač-26, 69), *Macha, syna Duchkova z Tuklat* (1538 Ač-26, 92), *Janem, synem Štěpana tesáře* (1537 Ač-26, 77), *Johankou, dcerou Mikulaše Bochníka a Lidmily manželky jeho* (1525 Ač-26, 36), *Tomašem, synem Jana z Stříbrného domu* (1525 Ač-26, 36), *Václava, syna někdy Matějova* (1532 Ač-26, 46), *Markytě, dceří Jiříka Fioly* (1543 Ač-26, 22), *Ambrož, syn Augustina z Jilového* (1546 Ač-26, 136);

б) андроніма: *Markéty, manželky Červenkovy* (1543 Ač-26, 22), *Markéty Bartošovy manželky* (1511 Ač-19, 52), *p. Johanka, páně Žlebova manželka* (1512 Ač-19, 76), *Dorothe, dceří páně Šiminově* (1543 Ač-26, 22), *Dorotu, manželku Vokounovu* (1523 Ač-26, 306), *Markéty, Jakubovy baby* (1535 Ač-26, 1535), *Dorota, manželka Viléma* (1524 Ač-26, 51), *Marketu manželku téhož Šimka* (1529 Ač-26, 61), *Kateřinu, kterou má Veličkaj* (1512 Ač-19, 90), *po panu Černínovi pani Johanka vdovou byla* (1512 Ač-19, 76); поширених андронімів: *Dorota, manželka někdy Martina Kožišníka* (1518Ač-26,50), *Anna, manželka Řehoře řezníka* (1511 Ač-26, 48), *Kateřina, sl. Jiříka z Bernarečku manželka* (1526 Ač-26, 107), *Elžku, manželku Matouška krajčieho* (1511 Ač-19, 20), *Anna, manžekla někdy Prokopa Klokočky měšecníka* (1534 Ač-26, 41);

в) назви за іншим родичем: *pan Diviš páně Levuov otec* (1512 Ač-19, 113), *pan Václav votec pani Kerovské* (1512 Ač-19, 114), *Jiřík, otec Adamů* (1541 Ač-26, 10), *Jiřík, strejc nebožtíka Jakuba mydláře* (1535 Ač-26, 71), *Kateřině, sestře Mikulašově z Medonos* (1512 Ač-19, 88), *p. Kateřině sestře Kříštofa* (1511 Ač-19, 50), *Anna vdova, sestra Lekše mydláře* (1501 Ač-26, 149), *Jiřík, bratr Zelinkuov* (1512 Ač-19, 104), *p. Janovi, bratru Bohuslava Oujezdeckého* (1512 Ač-19, 88), *pana Jana, páně Burianova bratra* (1512 Ač-19, 94), *Václav bratr Fučikuov* (1512 Ač-19, 159), *Jirsa, Prasadkovy zeť* (1512 Ač-19, 132), *Nedoruošťova zetě Popa* (1512 Ač-19, 94), *Jan, zeť Třebického* (1546 Ač-26, 102), *Kateřina, schovanice p. Doroty z Klokot* (1512 Ač-19, 79);

г) назви за іншою особою (часто підданого за його паном або ж за іменем друга чи подруги): *Marek, člověk páně Slavatuov* (1527 Ač-26, 59), *Svatoň, páně Vithuo člověk* (1512 Ač-19, 127), *Lukeš a Kateřina, lidi pana Krystofa Skuhrovského* (1539 Ač-26, 93), *Dorota kucharka od Fabiana* (1512 Ač-19, 84), *Jakub, služebník paní Elišky Jandové* (1512 Ač-19, 99), *Petr, služebník pánuov Třevačských* (1512 Ač-19, 76), *Anna vdova, podruhyně u Křížka Slivaka na NmP* (1512 Ač-19, 92), *Jakoubek člověk Mikuláše z Vřešovic* (1512 Ač-19, 115), *Andres, služebník páně Kavkuov* (1512 Ač-19, 118), *Šimon, služebník páně Rachmberkuov* (1512 Ač-19, 147), *Káča, pana Bernarda kuchařka* (1512 Ač-19, 147), *Jan služebník páně Zachařuov* (1512 Ač-19, 148), *Blasek, čeledín páně Zichovce* (1512 Ač-19, 179), *Václavovi, šenkyří pana Václava Madka* (1546 Ač-26, 136), *Leonardo famulo (služa) Bartoskonis de Drahonicz* (1434 ChBD, 23).

У ролі посесивного компонента дволексемних іменувань одиничними є фіксації: а) описового андроніма: *Anna, někdy paní urozeného pana Petra ze Šternberka* (1398 Ač-1, 142), *Annu ženu Puoty, mladšieho syna sweho* (1396 Ač-2, 49), *Malouia uxor Scit* (1088 CDB-1, 390), *Milehna soror prefate Milice* (1088 CDB-1, 390); б) посесивної назви за іншим родичем чи особою: *Michalkowi sestřenci Beranowu* (1398 Ač-1, 141), *Nedamirus frater Doben* (1209 CDB-2, 80), *Otoni et Conrado, fratribus Wratizlai ducis Boemorum* (1074 CDB-1, 70), *Jelito komorník Oldřicha z Rožmberka* (1390 UPN, 23), *Methes villicus Boguthe* (1207 CDB-2, 66); в) описового матроніма: *Johanni filio Byethie* (1381 BL, 12); г) гінеконіма: *Henšik, muž někdy Agnežčín* (1397 Ač-2, 357).

2. Синтетично виражений посесив у чеських дволексемних іменуваннях реалізується у вигляді двох морфологічних варіантів: субстантивного та ад'єктивного.

а) Ад'єктивний варіант чоловічих іменувань утворювався за допомогою суфіксів *-ův/-ov*, рідше *-ů*, *-in*: *Hrochův Matouš* (1507 BL, 86), *Jan Šimonův* (1539 BL, 87), *s Pallem Dudikovým* (1517 Ač-22, 48), *Jan Zykšov* (1538 Ač-26, 90), *Vaněk Bohuškuov* (1512 Ač-19, 123), *Jan Vilémuov* (1512 Ač-19, 154), *Váněk Bohuškuov* (1512 Ač-19, 94), *Jan Baršouv* (1515 BL, 87), *Prušův Jaroš* (1510

BL, 79), *Jan Štěpanuov* (1537 Ač-26, 77), *Šimona Dandového* (1538 Ač-26, 86), *Jan Tomášů* (1517 Ač-22, 48), *mezi Martinem Mařenkú* (1511 Ač-19, 43), *Jan Havlů* (1540 Ač-26, 97), *Jana Bohušíného* (1511 Ač-19, 17).

б) Субстантивний варіант чоловічих іменувань утворювався з допомогою суфіксів *-ic, -ec, -ovic*: *Absolon Kowarzig* (1457 ChBD, 35), *Václava Malovce* (1561 Ač-22, 179), *p. Voldřich Malovec* (1512 Ač-19, 174), *Jan Malovec* (1512 Ač-19, 196), *Jeremias Malowecz* (1481 SMP-3, 141), *Jan Skřemenec* (1539 Ač-26, 93), *Jan Zichovec* (1512 Ač-19, 179), *Blažek Sýrovic* (1512 Ač-19, 156), *Jan Kunatovic* (1512 Ač-19, 163), *Vávry Šimonovic* (1520 Ač-26, 128), *Jiríkem Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Šimona Smolíkovic* (1543 Ač-26, 22), *Řehořovi Skřemencovi* (1525 Ač-26, 37), *Jakuba Jenče* (1616 Ač-26, 37), *Jakuba Michalce* (1629 Ač-22, 335), *Vavřinec Martinovic* (1570 SMP-5, 117), *Pavel Simonovic* (1569 SMP-5, 117), *Arnosstowicz dominum Wencwslaum* (1420 ChLB, 24), *Janowicz Petrus et Purcardus* (1420 ChLB, 53).

б) синтетично виражений патронім на *-i, -ic, -ovic*: *Smil Oierovic* (XIV Dal, 203), *Vitek Oierovic* (Dal, 221), *Beneda Stiboric* (1196 CDB-1, 320), *Záviš Vitkovic* (Dal, 196), *Isdata Witouic* (1183 CDB-1, 271), *Martinus Oztretiz* (1195 CDB-1, 323), *Matheus Benedic* (1185 CDB-1, 279), *Milhozt Milhoztiz* (1195 CDB-1, 323), *Stephanus Morkowic* (1188 CDB-1, 294), *Vlricus Dirciclaui* (1188 CDB-1, 297), *Derrich nedameriz* (1195 CDB-1, 323); з XIV століття на *-ův (ow), -ová* (часто граматичними засобами латинської мови): *Petřik Slachow* (1398 Ač -1, 143), *Jacobus Wigandi* (Vigandův) (1379 LN, 50), *Gherardus Wražkow* (1381 LN, 78), *Jacobus Brunonis* (1381 LN, 85), *Petrus Bohuskonis* (1373 ID, 44), *Johannis Bohuchvalonis* (1391 BL, 15), *Mikam Muskonis* (1365 BL, 6), *Mika Ottonis* (1363 BL, 5), *Nicolaus Mulkonis* (1382 BL, 12), *Gindra Obrubakonis* (1372 BL, 8).

Аналіз присвійних антропонімів демонструє, що протягом століть змінювався і план вираження синтетичних патронімів. Так, найперші фіксації цих патронімів у чеських пам'ятках XII ст. засвідчили наявність присвійних суфіксів *-i, -ic, -ovic*, що постали з праслов'янського *-*itjo-*. У XIII ст.

патронімічні засоби старочеської антропонімії поповнилися ще одним суфіксом *-ův* (оформленим, правда, графічними засобами латинської мови). У цей період кількість найменувань з суфіксом *-ův* становила близько 14 % з усіх синтетично виражених посесивів, однак уже в XIV ст. вони кількісно переважали над іменуваннями з суфіксом *-ovic* у своєму складі (близько 90%). Таким чином, у досліджуваних пам'ятках найпоширенішими посесивними формантами у XI–XIII ст. був суфікс *-ovic*, а з XIV ст. – *-ův/ -ová*.

Основними типами словотворчих формантів, що в минулому слугували для означення родини та родинної належності, на думку Ф. Цуржіна, є суфікси *-ovic*, *-ův*, рідше *-ého*, *-ých*, *-ý*³. Учений переконаний, що функціонування певних присвійних формантів закріплене за конкретною епохою суспільного розвитку. Так, типи на *-ovic* вказували на належність до родини, тому задовольняли потреби родоплемінного ладу. А типи на *-ův* (форми однини) позначали віднесеність до особистості, до окремої людини, у зв'язку з чим були прийнятніші для суспільства, з розвиненим правом приватної власності⁴. Іменування людності за родинною належністю не були ефективним засобом ідентифікації людей у феодалному суспільстві, коли необхідно було детермінувати осіб, які не перебували в родинному зв'язку. Як уже було відзначено, у XIII–XIV ст. чеське королівство зазнало вагомих структурних змін господарського та правового характеру, у результаті яких суспільство втрачало риси раннього середньовіччя і перетворювалося у суспільство «західного типу»⁵. Ці позамовні фактори мали вагомий вплив на згасання продуктивності моделі на *-ovic* у XIV ст. та подальше функціонування моделі на *-ův*⁶.

Деякі іменування на *-ovic* є застиглими формами родового відмінка, про що свідчить їх незмінюваність при відмінюванні, а відтак і неузгодженість з відмінковою формою імені. Такі застигли форми, як правило, вживалися у якості допрізвищевої родинної назви, пор.: *Jiríkem Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Barborou Batrákovic* (1541 Ač-26, 99), *Vávry*

Šimonovic (1520 Аč-26, 128), *Šimona Smolíková* (1543 Ач-26, 22). Й. Бенеш стверджує, що й нині на сході Чехії побутує незначний відсоток прізвищ, утворених від скам'янілого генітиву⁷.

Синтетичний варіант цієї антропонімоформули відзначався стабільним якісним складом антропонімічних одиниць. Так, в основі чоловічих іменувань синтетичних посесивів лежать патроніми, а в основі жіночих іменувань — андроніми. Цим обидва морфологічні варіанти принципово відрізняються, адже основу аналітичних посесивів складали назви за будь-ким із родичів чи інших осіб. Крім того, вживання синтетичного іменування означало закріплення її за певною особою. А будь-яка описова назва, як правило, є епізодичною (а подекуди навіть одиничною) і продиктована мовним узусом.

Характерним явищем слов'янської історичної антропонімії є морфологічна зміна патроніма⁸. Не стали винятком у цьому процесі і чехи. Я. Свобода відстоює думку, що іноді вживання імені у ролі допрізвищевої назви слід кваліфікувати як імпліцитно виражений патронім⁹. На думку вченого, причиною цього є раннє згасання продуктивності присвійних суфіксів і утворення нового типу патронімічної допрізвищевої назви. Десуфіксацію патронімів у слов'ян С.М.Пахомова пов'язує з віковою зрілістю людини. На мовному рівні залежність від батька у молодому віці виражається у тому, що ад'єктивно виражений патронім у складі АФ людини служив відповіддю на запитання *чий син?* Коли син дорослішав і ставав самостійним, ад'єктивна форма пароніма змінювалася на субстантивну¹⁰. На думку Я. Свободи, безсуфіксні посесивні назви присутні в антропонімічній системі чехів з XIV століття¹¹. Подібні процеси спостерігаються в польській мові з XV ст. Й. Бубак переконаний, що «саме прізвисько батька, котре додавалося до імені сина, було, як виявляється, достатнім сигналом здійснення взаємної реляції син-батько»¹². Керуючись цією тезою, можна припустити присутність патроніма в антропонімоформулах, що поєднували два імені однієї генези: *Janet Mirkem* (1518 Ач-26, 50), *Janoví Benýdkoví* (1594 Ач-22, 337), *Janu*

Jandoví (1547 Ač-26, 189), *Jiřka Jírku* (1538 Ač-26, 87), *Jiřkoví Volbramoví* (1594 Ač-22, 337), *Míkulaš Paul* (1514 BL, 86), *Míkulaše Romana* (1563 Ač-22, 201).

Важче визначити первісний онімний зміст іменування, коли поєднуються імена різної генези (наприклад, християнське та слов'янське). Адже з контексту писемних джерел часто неможливо встановити, коли йдеться про індивідуальне означення особи, яке вжито у функції другого компонента, а коли — про означення за батьком. На нашу думку, з XVI століття можна говорити про родинну назву, що утримувалась на синхронному рівні, пор.: *Beneš Hladký* (1598 Ač-22, 343), *Jan Hladký* (1598 Ač-22, 343), *Jíroví Hladkým* (1598 Ač-22, 343).

Таким чином, аналізованих пам'ятках допрізвищового періоду посесивні назви представлені меншою кількістю фіксацій, ніж індивідуальні. З відходом західних слов'ян від давніх патріархальних традицій і відносно раннім утвердженням права приватної власності іменування за главою сім'ї в чехів втрачає актуальність. Цим чеська антропонімосистема помітно відрізняється від східно- і південнослов'янської, де патронімічні назви були надзвичайно актуальними.

Еволюція чеських посесивних назв проходила на таких рівнях:

а) синтаксичному – поступовій заміні аналітичних форм вираження на синтетичні, напр., *Heřman syn Lewow* на *Hrochův Matouš*;

б) словотвірному – поява нових суфіксів, напр. у посесивних назвах – замість суфіксів *-ovic*, *-ic* постали *-in*, *-ův*, *-ová*, *-ů*, *-ý*;

в) семантичному – напр., у посесивних назвах перехід демінутивних іменувань у патронімічні *Beneš Mírek*, *Jan Kapřík*, *Petr Chmelík*;

г) морфологічному – наприклад, скам'янілий родовий відмінок патронімів *Vávry Šimonovic*, *Barborou Batrákovic*, *Jan Tomášů*, *mezi Martínem Mařenků*.

---

¹ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda.— Praha, 1964.— S.184.

- ² Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах / С.М. Медвідь-Пахомова. – Ужгород, 1999. – С.61.
- ³ Cuřín F. Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušností v českých nářečích / F. Cuřín. – Praha: Nakl. ČSAV, 1964. – S.61.
- ⁴ Там таки. - С.60-61.
- ⁵ Davídek V. Jména křestní, usedlostní, sousedská a rodová na Spálenopoříčsku / V. Davídek // Časopis Rodopisné společnosti Československa.– Praha, 1937-1938. – Ročník IX-X. – Číslo 2.-4. – S. 63-74.
- ⁶ Cuřín F. Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušností v českých nářečích / F. Cuřín. – Praha: Nakl. ČSAV, 1964. – S. 18-19.
- ⁷ Beneš J. O českých příjmeních / J. Beneš . – Praha, 1962. –S. 39.
- ⁸ Медвідь-Пахомова С.М. Слов'янські антропонімні формули та вік людини / С.М. Медвідь-Пахомова // Науковий вісник УЖДУ. Серія: Філологія. – Ужгород, 2000. – Вип. 4– С.39-40.
- ⁹ Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše příjmení / J. Svoboda.– Praha, 1964.– S.184.
- ¹⁰ Медвідь-Пахомова С.М. Слов'янські антропонімні формули та вік людини / С.М. Медвідь-Пахомова // Науковий вісник УЖДУ. Серія: Філологія. – Ужгород, 2000. – Вип. 4– С.40.
- ¹¹ Svoboda J. Přehled českých osobních jmen s hlediska jazykového // Davídek V., Doskočil K., Svoboda J. Česká jména osobní a rodová. – Praha, 1941. – S.25.
- ¹² Bubak J. Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego / J. Bubak . – Kraków, 1986. –S.113.

Скорочення

- Ač-1 — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 1. Vydal F.Palacký. – Praha, 1840. – 612 s.
- Ač-2 — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl 2. Vydal F.Palacký.– Praha, 1842.– 584 s.
- Ač-19 — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl XIX. Vydal J.Čelakovský. – Praha, 1901.– 707 s.
- Ač-22 — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl Vydal J.Kalousek. – Praha, 1905 .– 605 s.
- Ač-26 — Archiv český čili staré písemné památky české a moravské. Díl Vydal.J.Teige. – Praha, 1909 .– 634 s.
- BL — Listiny a zápisy Bělské o věcech městských a sedlských z let 1345 – 1708. Vydal J.Kalousek. – Praha, 1889.– 154 s.
- CDB-1 — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. – Tomus I. – Pragae 1904-1907. – 568 s.
- CDB-2 — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae edidit Hustavus Friedrich. –Tomus I. – Pragae 1912. – 574 s.
- ChBD — Chronica Bartossii de Drahonicz [Kronika Bartoška z Drahonic] ed. Jaroslav Goll / Fontes rerum Bohemicarum. – Tom V. – Pragae 1893,

-
- S. 591-628.
- ChLB — Chronicon Laurentii de Brzyezowa [Husitská kronika Vavřince z Březové] ed. Jaroslav Goll / Fontes rerum Bohemicarum. – Tom V.– Pragae 1893. – S. 329-534.
- LN — Listář veřejného notáře ve XIV. století. Vydal F.Tadra. – Praha, 1893.– 100 s.
- SMP-5 — Seznamy měšťanů Pražských 5. Staré Město 1551-1620 / Almanach královského hlavního města Prahy na rok 1903. Vydal J.Teige.– Praha, 1905.– S- 100-157.
- UPN — Purkrabské účty pánství Novohradského z let 1390-1391. Vydal J.Šusta. – Praha, 1909.– 48 s.